

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
How the World Views Solar Deities
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

ایزدان خورشید در باور مردم جهان

شهره جوادی*

۱. استادیار گروه مطالعات عالی هنر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ انتشار: ۹۹/۱۰/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۹/۲۰

چکیده

مهر-میترا مظهر نور ایزدی خورشید و گرمابخش هستی، در ایران و هند جایگاهی بس والا داشته که پس از مهاجرت امپراطوری ایران به روم قرن‌ها در آن منطقه ارج و مقامی بس رفیع یافت. این خدا به دلیل داشتن جمیع صفات خیر و مثبت، یار و یاور جنگجویان راستین و مدافعان وطن، جنگنده با دیو دروغ و پلیدی و ایزد عهد و پیمان، دارنده دشت‌های فراخ و مظهر برکت در انسان، نبات و حیوان، قرن‌ها در شرق و غرب عالم حاکم بوده و مورد پرستش و تقدیس واقع شده است. خدایان خورشید در میان تمام اقوام و ملل جهان حضور داشته و به عنوان منبع و مظهر تداوم‌بخش هستی تکریم و تقدیس می‌شده‌اند.

ایزدان خورشید در اقوام و ملل مختلف «مصر»، «بین‌النهرین»، «یونان و روم»، «چین و ژاپن»، «اندونزی»، اقوام بومی «آمریکا»، «استرالیا» و مردم آفریقا غالباً بر دیگر خدایان پیشی گرفته و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند. «آتون» و «رع» در مصر باستان، در یونان و روم «آپولون»، «هلیوس» و «سل»، در ایران و هند «میترا» و «سوریا» و سایر خدایان خورشیدی در شرق و غرب عالم با نمادها و نشانه‌هایی در فرهنگ و هنر اقوام مختلف جلوه‌گر بودند.

واژگان کلیدی: خورشید، اسطوره، شرق و غرب، دین و باور، مهر-میترا.

مقدمه

طوفان، طغیان آب‌ها، سیلاب، ماه‌گرفتگی و خورشیدگرفتگی و خشک‌سالی داشتند. برای این ایزدان هدیه و قربانی ارزانی می‌داشتند و به آنان متوسل می‌شدند که شر و عذاب را از زندگی آنان دور کنند. خورشید در میان خدایان و اسطوره‌های طبیعی جایگاه ویژه‌ای دارد و در میان اقوام مختلف جهان از گذشته تاکنون خدای خورشید نیایش می‌شده است. ایزدان خورشید در ایران، هند، چین، ژاپن، بین‌النهرین، یونان و روم باستان و اقوام بدوی آمریکا، استرالیا و آفریقا و در همه جای جهان و میان تمامی اقوام و ملل مورد ستایش بوده‌اند و تاکنون نیایشگاه‌های خورشید در سرتاسر گیتی بر جا مانده که هر قوم و ملت براساس فرهنگ و رسوم بومی خویش تقدیس و تکریم خورشید-خدا را به جای می‌آورد.

بررسی تاریخ‌ادیان نشان می‌دهد که در دوران کهن «خورشیدپرستی» کیش تمام اقوام و ملل بوده است. مناسبات میان خورشید و تاریکی، عالم اموات و یا «ذوحدین» (binome) یعنی خورشید-مار در تفکر و هنر مصری نیز دیده می‌شود. این نماد به شکل قرص خورشید است

توجه به طبیعت و عناصر آن مانند آسمان، ماه، خورشید و ستارگان، آب‌های جاری رودخانه، چشمه‌ها، گیاهان، کوه‌ها و به خصوص درختان کهنسال از دیرباز با حیات آدمیان عجین بوده است. مردم برای بهره‌وری از این عناصر مفید و سودرسان به تقدیس و تکریم آنان پرداخته و ایزدانی در قالب‌های انسانی، حیوانی و در بعضی فرهنگ‌ها خدایان در قالب گیاه، سنگ و سایر عناصر با نماد و نشانه ظاهر شده‌اند. در این آیین‌ها برای استوره‌خداها نذر و قربانی برپا بود، تا این عناصر حیاتی را حفظ کنند و از نعمات آن بهره‌مند شوند.

بشر از ابتدا در پی نیاز و یا ترس به طبیعت وابسته بود و برای دفع شر از نیروهای طبیعت که زمین و آسمان را تهدید می‌کرده متوسل به خدایان می‌شده است؛ چنانکه خدای رعد و برق، صاعقه،

که افعی برگرد آن پیچیده است (الیاده، ۱۳۷۲، ۱۳۵).

هرجا که از دولت شاهان و پهلوانان و امپراطوری‌ها نام و نشانی هست، خورشید غلبه دارد. فرضیاتی مبنی بر اینکه «پسران خورشید» با سفرهای دریایی و کوچ‌های بی‌پایان خویش کیش پرستش خورشید و نیز اصول و اساس تمدن را همه جا نشر داده‌اند، وجود دارد.

سلطه‌ی خدای خورشید بر دیگر خدایان سماوی کم‌کم تضعیف شده و در دوران مدارسلاری خدای ماه نیز پا به صحنه می‌گذارد. ایزد خورشید ابتدا مظهر زاینده‌گی و باروری بوده که در جوامع کشاورزی اهمیت ویژه‌ای داشت. اما بعداً تجلی برکت، زاینده‌گی و آب‌های پاک به اناهیته منسوب شد که با نماد ماه شناخته می‌شد.

فرضیه

خورشید در جهان باستان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و ایزدان خورشید در میان اقوام و ملل شرقی و غربی ستایش می‌شده‌اند. مهر-میترا بر سایر خدایان خورشید پیشی گرفت و دیر زمانی بر جهان باستان سلطه داشت.

کیش‌های خورشیدی در جهان

پرستش و نیایش نیروها و عناصر طبیعی زمینی و آسمانی مانند زمین، خاک، آتش، باد، آسمان، ماه، خورشید و ستارگان همواره در میان اقوام و ملل جهان مرسوم بوده است. اما خورشید بیش از دیگر عناصر مورد توجه بوده و خورشید-خدایان بسیاری در فرهنگ ایران، مصر، هند و دیگر نقاط گیتی ظاهر شده‌اند. در تمامی نقاط جهان شرق و غرب عالم، خورشیدپرستی وجود داشته است. آیین‌های مربوط به نیایش خورشید با نذر و قربانی همراه بوده که تاکنون نیز در قالب ادیان و باورهای امروزی تداوم یافته است. در لایه‌های کهن فرهنگ‌های ابتدایی حرکت انتقال صفات و متعلقات خدای سماوی به الوهیت خورشیدی و نیز پیوند و آمیختگی ذات اعظم با خدای خورشیدی نمایان است. بدین‌گونه رنگین‌کمان به عنوان مکان تجلی قداست سماوی با خورشید پیوند یافته و نزد برخی اقوام (Foreign) به عنوان مثال برادر خورشید می‌شود. و یا نسبت پدر و فرزندی میان آسمان و خورشید وجود دارد. اقوام ساکن جنوب غربی استرالیا^۱ خورشید را پسرخالق - خود خدا، یار و یاور انسان - می‌دانند. اما تحت تأثیر مدارسلاری، ماه را دومین پسر خورشید دانسته و معتقدند خورشید چشم خوب و ماه چشم بد است. در این نواحی درخت خورشید که سر حیوانات قربانی را بر آن می‌آویزند از نمادهای آیینی است (همان، ۱۳۷).

نشانه‌های قدسی تجلیات دوزخی و کهن‌وش خورشید در اساطیر و مذاهب یونان برجای مانده است. اسطوره‌ی هلیوس مبین گرایش‌هایی به جهان زیرین و دوزخ است. در «کرت» هلیوس گاو

نر است و شوی مادر عظمی هلیوس، پدر «سرسه» زن جادوگر و نیای «مده» که هردو سازندگان نامدار مهر داوری ظلمانی نباتی‌اند. مده گردون یا اربابه بلندآوازه‌اش را به وی تقدیم می‌کند. در آفریقا و اندونزی خورشید پسر و ماه دختر آسمان است. در برخی از اقوام هندی خورشید در رأس خدایان و بسیار مهربان است و برایش بز سفید یا خروس سفید قربانی می‌کنند که این مراسم در ماه اوت و هنگام برداشت محصول برنج برگزار می‌شود. طبق پژوهش میدانی نگارنده که در سال ۱۳۵۹ در شهر صحنه کرمانشاه صورت گرفت مراسمی میان فرقه‌ی اهل حق در شهر «صحنه کرمانشاه» انجام می‌شود که با رقص سماع، موسیقی و اشعار کردی همراه است. خروس سفیدی قربانی شده و همراه برنج میان حاضرین پخش می‌شود.

رؤسا و پیشوایان در جزیره‌ی تیمور جنوب شرق آسیا خود را پسران خورشید می‌نامند و دعوی می‌کنند که بی‌واسطه از خدای خورشید زاده شده‌اند (همان، ۱۴۱). در تیمور usi-Neno، «خدای خورشید» «شوی» بانو زمین usi-Afu است، و جهان سراسر از آمیزش آنان زاده شده است (همان، ۱۴۰). در اندونزی گرچه پرستش اموات و ارواح طبیعت حاکم است اما خورشید هنوز موقعیت و اهمیت ویژه‌ای دارد. در استرالیا یگانه‌شدن انسان با خورشید راه برگزاری مراسم رازآموزی که داوطلب با رنگ کردن سر به رنگ قرمز، کندن موی سر و ریش به نحوی رمزی می‌میرد و فردای آن روز همزمان با طلوع خورشید زندگانی دوباره می‌یابد، و به برکت این درام رازآموزانه با قهرمان خورشیدی grogora-gally، پسر آفریدگار اعظم همانند می‌شود.

قربانی مرغ سفید و سیاه یا خروس سفید نیز در بین اقوام مختلف جهان برای خدای خورشید مرسوم بوده است (همان، ۱۳۹).

در میان مایاها خورشید سیاه به شکل یک جگوار- پلنگ تصویر می‌شود برای روانکاوان خورشید سیاه، ناخودآگاه در وضعیت کاملاً ابتدایی اش است (شوالیه و گبران، ۱۳۸۸، ۲۳)؛ (تصویر ۱).

در برخی از باورهای اروپای شرقی، مردگان خورشید را در سفرش بر اقیانوس همراهی می‌کنند و در زورق‌های خورشیدی نشسته و بر آب می‌روند. خورشید تنها کسانی را با خود به آسمان می‌برد که در نبرد کشته شده‌اند. بناهای عظیم تخته‌سنگی همواره به کیش خورشیدپرستی مربوط هستند (همان، ۱۴۳). طبق پژوهش میدانی نگارنده در سال ۱۳۹۲ در پاریس سنگ قبرهایی در سردابه‌ی کلیساهای پاریس موجود است که رو به شرق قرار دارند، این شواهد می‌تواند مدرکی در ارتباط با کیش مهری باشد که در غرب رایج بوده است.

کوه مقدس و اساتیری مصر به نام «بن-بن» مرکز جهان به شمار می‌رفت که بعدها سنگ مقدسی در خورشید «هلیوپولیس» و نماد کوه مقدس ابتدایی قرار داشت و این اولین محل تابش اشعه‌ی خورشید است. اهرام مصر به عنوان معبد و آرامگاه، نمادی از این

مقام سلطنت، «هاتور» ایزد بانو- الهه آسمان، خورشید، زیبایی و زنانگی است. «آمنونپ» چهارم فرعون مصر کیش یکتاپرستی داشت که همانا پرستش خورشید بود. در دوران او که تنها فرعون یکتاپرست بود هنر و فرهنگ مصر نیز تحولاتی داشت (تصاویر ۳ و ۴).

آتوم-آتون (Atum-Atun) خدای خورشید مصری که کیش او توسط مصلح مذهبی، فرعون، «آمنوفیس» چهارم ترویج شد. نماد زندگی واحد است که از آن تمام زندگان پدیدار شده‌اند (شوالیه و گربران، ۱۳۸۸، ۷۶). همچنین ایزدبانوی تجسم ماه را در مذهب آرتیمیس مشتقی از مادر بزرگ آسیایی و اژه‌ای به حساب آورده‌اند (همان، ۱۰۸).

از دیرباز شو (Shu) خدای جذب زمین چهره‌ای سمایی بود که بعداً با خورشید یکی شد. رع قدرتمندترین خدای خورشید است که مصریان باستان بر این باورند این خدا ساکن در خورشید بوده و نور و حرارت را تداوم می‌بخشد و تجسم شخصیت آن نیه‌روز «چشم رع» بوده که هم‌تای زنانه رع ایزد خورشید است. قدرتمندترین خدایان سه دوره مصر خدای خورشید «رع»، خدای اسرار «آمون» و الهه مادر یا «ایزیس» بوده‌اند. رع با آتوم روزگاری یکی می‌شود. مصریان شاه را با خورشید-خدا هم‌زاد می‌پنداشتند (تصویر ۵).

همان قدر که موجودیت خورشید پر از تضاد است، نمادگرایی آن هم چندوجهی است. در باور بسیاری از ملت‌ها اگر خورشید خود خدا نیست مظهر الوهیت (مظهر خدای اورمزدی) است. گاه خورشید را پسر خدای متعال و برادر رنگین‌کمان در نظر می‌گیرند. در استرالیا خورشید را پسر خالق، تصویر خدا و معبود انسان‌ها می‌دانند. برخی از این قبایل خورشید و ماه را چشمان نوم (آسمان) می‌دانند: خورشید چشم سعد و ماه چشم نحس است. خورشید از یک سو بارورکننده و از سوی دیگر سوزاننده و کشنده است.

جلوه‌های خورشیدی در هند مانند شعاع‌های خورشیدی گاه به موی «شیوا» تشبیه می‌شود. از نظر سنتی هفت شعاع منسوب به شش بعد فضا و بعد فوق کیهانی است که این بعد اخیر با مرکز شعاع‌ها نشان داده می‌شود. ارتباط میان شعاع‌های خورشیدی و هندسه کیهانی در یونان از طریق نمادگرایی فیثاغورثی بیان شده است.

متون هندو، خورشید را مبدأ وجود همه چیز می‌داند، آغاز و انتهای هر آنچه ظاهر است و اطعام‌کننده همگان (همان، ۱۱۸). خورشید، (Sing-Bong) در رأس خدایان مونداهای بنگال جای دارد (الیاده، ۱۳۷۲، ۱۳۸). «سوریا» خدای خورشید هندی با چهره‌ای مردانه ظاهر شده و مرکب او ارابه‌ای با هفت اسب است که در مهرابه‌های جنوب هند دیده می‌شود. میترا خدای خورشید آریایی هند در قالب مردی است که با ارابه چهار اسبه به آسمان

تصویر ۱. تزکاتلیپوکا خدای مکزیک در قالب پلنگ در ارتباط با مراسم شمنیک.
 مأخذ: <https://www.ancient-origins.net/myths-legends/ancient-gods-when-darkness-ruled-world-006067>

تصویر ۲. سنگ مقدس بن بن، نوک هرم فرعون در معبد ققنوس. مأخذ: <https://curiosmos.com/unrecorded-mystery-what-happened-to-the-capstones-of-egypts-ancient-pyramids>

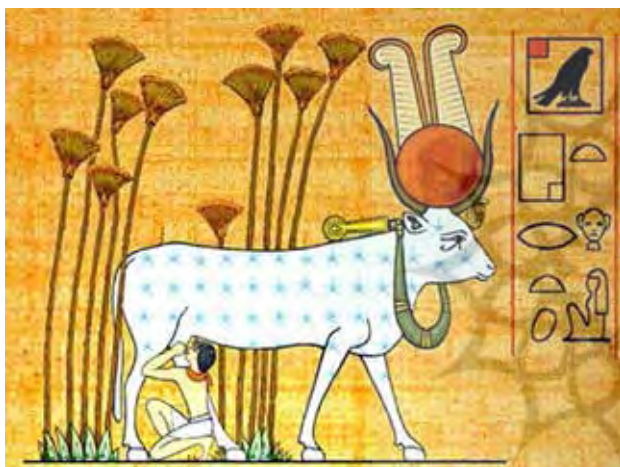
سنگ به شمار می‌رفتند (هارت، ۱۳۷۴)؛ (تصویر ۲). مصریان باستان بیش از هر مذهب دیگر کیش خورشیدپرستی داشتند. طغیان منظم رود نیل اهمیت اساسی در زندگی مردم داشته است. پرتو درخشنده آفتاب، حاصل‌خیزی لایه‌های رسوبی نیل، و بازگشت مداوم فصل‌های گرم، بادهای صحرا که با خود مرگ غلات را همراه می‌آورد، بر مصری‌ها تأثیر بسیار داشت. از این رو آنها خورشید را نیروی اصل طبیعت یا خدا می‌پنداشتند و آن را «رع» می‌نامیدند (گروه نویسندگان، ۱۳۹۹).

آتوم (Atum) با نماد گاو نر از ایزدان بومی «هلیوپولیس» که مظهر خورشید غروب و پیش از طلوع آفتاب است. «هوروس»، Horus خدایی با سر عقاب نماد آسمان و خورشید، پیروزی و

تصویر ۳. رع خدای خورشید در زورق با دو بوزینه- جشن طلوع خورشید. مأخذ: Marie & Hagen, 1999.

ب

الف

تصویر ۴. هاتور الههٔ خورشید در قالب گاو ماده با نمادهای قرص خورشید و دو شاخ. مأخذ: <http://www.everythingselectric.com/suckling>

عروج می‌کند (تصاویر ۶ و ۷). ارابه با چهار اسب مرکب هلیوس خدای خورشید یونانی نیز هست (همان، ۱۴۸)؛ (تصاویر ۸ و ۹). همچنین خورشید علامت «ویشنو» و «بودا» نیز بوده است (شوالیه و گربان، ۱۳۸۸، ۱۳۷)؛ (تصویر ۱۰). چنانکه در بعضی متن‌ها چنین آمده: انسان زرین یا خورشیدبودا) علامت مسیح با دوازده شعاع نماد دوازده حواری هستند، حضرت مسیح خورشید عدالت (Solinvictus) است و خورشید لایزال (شکست‌ناپذیر) است.

«آپولون» خدای خورشید و قطب قله‌های عرفانی که از دودمان هیپربورها بود، پیکانی چون شعاع خورشید داشت (تصویر ۱۱). «هوخیوس» اهل باتوس می‌گوید: مسیح به مثابهٔ خورشیدی است که عدالت را پرتو می‌افکند یعنی همچون خورشید معنوی و قلب جهان. «فیلتوتئوس سینیایی» می‌گوید: مسیح خورشید حقیقت است. خاخام اعظم فرقه‌ای از یهودیان قرص زرین بر سینه خود

تصویر ۵. آمنحوتپ چهارم و خدای آتون با قرص خورشید. مأخذ: https://studme.org/367198/istoriya/raskopki_goroda_peskah_ahetaton_stolitsa_far_aona_ehnatona

تصویر ۸. میترا سوار بر ارابه چهار اسبه. مأخذ: <https://www.britannica.com/topic/Greek-mythology/Types-of-myths-in-Greek-culture>

تصویر ۹. هلیوس سوار بر ارابه چهار اسبه. مأخذ: <https://www.beazley.ox.ac.uk/dictionary/Dict/image/helios2.jpg>

عنصر خورشید با بسیاری از گل‌ها و حیوانات از جمله گل داوودی، لوتوس، آفتابگردان، عقاب، گوزن، شیر و ... همچنین با فلز طلا که در علم کیمیاگری خورشید فلزات است مقایسه شده است. در باور چینی خورشید یانگ - مذکر و در مقابل بین ماه و مؤنث است.

موقعیت کاملاً خورشیدی عقاب در اقوام شمن از باورهای مبتنی بر سنت سرخ‌پوستان آمریکا نشأت گرفته که غروب خورشید برخلاف سه روز محاق ماه به عنوان مرگ برداشت نمی‌شود بلکه غروب را فرود ستاره خورشید در اقلیم پست‌تر یا در عالم مردگان به شمار می‌آورند.

در باور مکزیک‌های باستان ما در پنجمین خورشید زندگی می‌کنیم. چهار خورشید قبلی خورشید ببر، باد، باران، خورشید (یا آتش) و آب هستند.

در هرم خدایان «زتک» خدای بزرگ خدای خورشید مظهر

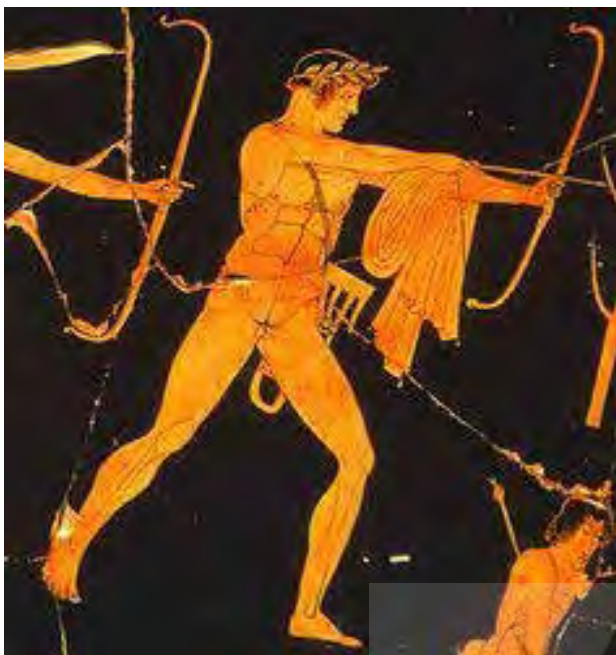
تصویر ۶. سوری یا سوار بر ارابه. مأخذ: <http://www.harekrsna.de/surya/12adityas.htm>

تصویر ۷. ورودی معبد در جنوب هند، میترا با ارابه ۴ اسب. عکس: فریدون آوزمانی، ۱۳۸۰.

حمل می‌کند که نماد خورشید الهی است. خورشید نماد جهانی شاهنشاه و قلب مملکت است. مادر خاقان «وو» از سلسله هان خواب دید که خورشید وارد سینه‌اش شد و پسرش وو را به دنیا آورد. پس خورشید نماد باروری و شاهنشاهی است.

«تیهون» یا «نیبون» نام کشور ژاپن و به معنای خاستگاه خورشید است و آفتاب تابان نماد این کشور که به شکل قرص سرخ خورشید بر پرچم کشور ژاپن نیز نمایان است.

تصویر ۱۱. آپولون همراه با پیکان. مأخذ: <https://www.pinterest.com>.

تصویر ۱۰. خورشید-بودا، اثر نگارگر جینگ شی مینگ. مأخذ: <https://www.pinterest.com/pin/318840848590131004>.

خورشید خانوم به چشم می خورد در حالی که میترا ایزد مذکر است و نام او بر دختران گذاشته می شود. این موارد تاکنون بررسی دقیق نشده است که مجال دیگری می طلبد. ماه در ایران همواره مؤنث و منسوب به ایزدبانو آناهیتا الهه باروری است و طبق برخی روایات دوشیزه آناهیتا مادر مهر است.

شمس خدای خورشید بین‌النهرین فرزند ایزدبانوی ماه و خدای ارواح مردگان بوده که اموات را زنده می کند و خدای عدالت و داوری است (تصویر ۱۳).

معادل آناهیتای ایرانی - آریایی الهه نانا-ننه در بین‌النهرین و دیانا- آرتیمیس در روم و یونان باستان است که شخصیت‌های مؤنث هستند. از این رو در زبان‌های اروپایی نیز ماه مؤنث است و در فرهنگ و ادبیات ایران نیز زن زیبا را به قرص ماه تشبیه می کنند. چنانکه خورشید مظهر زیبایی زنان است اما دوگانگی‌ها و اختلافاتی که در ادبیات و شعر و فرهنگ عامه مردم با اساتیر و ایزدان مذکر و مؤنث وجود دارد باید با پژوهش‌های جدی پیگیری شود باشد؛ که ریشه این تفاوت و دگرگونی‌ها در گذر زمان آشکار شود.

برتری مهر-میترا بر سایر خدایان خورشیدی

در میان اقوام و ملل جهان از کهن‌ترین دوران ایزدان خورشید جایگاه رفیعی داشته‌اند. خورشید خداها در هر سرزمینی برخاسته از باورهای بومی شکل گرفته و جلوه گر شده‌اند. گاه شباهت‌هایی بین این دنیای اساتیری دیده می شود که بعضاً از قومی به قوم دیگر منتقل شده است.

ایزد مهر-میترا خورشید- خدای آریایی در امپراتوری ایران و روم

«هوئیتو یا پوچتلی» به شکل عقابی تصویر می شد در حالی که در منقار خود ماری پر از ستاره شب حمل می کرد (تصویر ۱۲). افسانه‌های مرتبط با خورشید خدا در هند (هفت خورشید) در چین (ده خورشید) و در سوماترا اندونزی (هفت خورشید) است (همان).

«اینتی» خدای خورشید اینکها در دوران طولانی مهم‌ترین خدا بود. اعتقاد به منشأ انسان‌ها از خورشید، کف دریاها و امواج نیز از باورهای این قوم به شمار می آید. در میان آرتک‌ها پیش از این جهان و سکونت انسان‌ها بر زمین چهار دنیا با خورشید پیشین وجود داشته که هر یک با ایزدی خاص و نژادی خاص از انسان‌ها مشخص می شد. خورشیدها با عناصر چهارگانه زمین، باد، آتش و آب پیوند دارند. این خورشیدها به پیدایش و ویرانی جهان مربوط بودند (گروه نویسندگان، ۱۳۹۹).

شخصیت ایزد خورشید، مهر-میترا

خدایان خورشید بیشتر در قالب مذکر ظاهر شده‌اند. مهر ایرانی چنان‌که از توصیفات اوستا برمی آید مرد جوان بلندقامت و خوش‌چهره، قوی هیکل و یار و یاور جنگجویان راستین است. کلاه مخروطی، یا تاجی زرین با شعاع‌های نور خورشید بر سر دارد. میترا گاو مقدس را قربانی می کند تا از خون او حیات انسان، حیوان و نبات مایه گیرند و برکت و دوام یابند.

در زبان‌های فرانسه، ایتالیایی و اسپانیایی خورشید مذکر و ماه مؤنث است. در ادبیات و شعر ایرانی و در فولکلور فرهنگ عامیانه خورشید خانوم گفته می شود و در تصاویر تزئینی هنر ایران

تصویر ۱۲.ج) کینیچ آهانو خدای خورشید در اساطیر قوم مایا.
 مأخذ: <https://culturalmaya.com/wp-content/uploads/2017/08/Rey-Maya.jpg>

تصویر ۱۲.ب) ویراکوچا خدای خورشید اینکاها با آذرخش در دست و تاج خورشید بر سر و اشک‌های بارانی. مأخذ: <https://courses.lumenlearning.com/suny-hccc-worldcivilization/chapter/aztec-religion>

تصویر ۱۲.الف) خدای خورشید از تک-خورشید عقاب (یا مرغ مگس خوار) - اویتسیلوپوچتلی، طرحی در مستندات تلریانو-رمنسیس. مأخذ: <http://toltecatoyotl.org/tolteca/?id=16947>

و غرب عالم شاهد هستیم. به نظر می‌رسد دلیل برتری مهر - میترا اسطوره خورشید آریایی، در ایران ایزد ایزدان، دارای تمامی صفات خیر و نماد نور و فروغ خورشید بوده است، از این رو با سایر خورشید خداه‌ها و خدایان پرستی دیگر اقوام متفاوت است. مهر ایرانی یار و یاور جنگجویان راستین است که از وطن دفاع می‌کند، خدای عهد و پیمان و مظهر نور ایزدی است.

خدایان پرستی رومیان که ایزدان را در قالب انسانی تصور و تجسم می‌کردند موجب شد میترا جلوه‌ای از خدای جنگ ایرانی که در خلال ارتباطات دو امپراطوری از ایران به روم رفت در آنجا همچون سایر خدایان در قالب انسانی ظهور کند و حدود پنج قرن در سراسر امپراطوری روم حضور داشته باشد. در قرون اولیه میلادی آیین رسمی امپراطوری نیز بود تا زمانی که «کنستانتین» مسیحیت را دین رسمی اعلام کرد.

بسیاری از آداب و رسوم میتراپی و حتی معماری کلیساها برگرفته از معابد میتراپی است و تاکنون نیز شواهد قوی از این تأثیر در سراسر امپراطوری روم شامل اروپای کنونی، بخش‌های وسیعی از خاورمیانه، کشورهای حوزه مدیترانه ترکیه، شامات سوریه، فلسطین، اردن، لبنان و قسمت‌هایی از آفریقا پابرجاست و در فرهنگ و هنر مسیحی و اسلامی منطقه نفوذ داشته است (جوادی، ۱۳۹۷).

مهر پس از پایان رسالت خویش که آگاهی و تبلیغ دین خویش است سوار بر اریه چهار اسبه به آسمان می‌رود و روز واپسین برای شفاعت پیروان به این جهان باز می‌گردد. همان گونه که مسیح (ع) پس از شام آخر با یاران خویش، عروج کرد و روز قیامت جهت شفاعت یاران باز می‌گردد. در یونان و ایتالیا کیش مهر گاه با عرفان گنوسی شرقی آمیخته است.

تصویر ۱۳. ایزد خورشید شمش، بین‌النهرین. مأخذ: <https://www.ethicalsys.com/terms.org/compliance-ethics-programs>

دو ابرقدرت جهان باستان) دیر زمانی حضور قوی و تأثیرگذار داشته است به گونه‌ای که تاکنون جلوه‌های نمادین آنها را در شرق

تصویر ۱۴. انتصاب اردشیر دوم به پادشاهی؛ از چپ به راست: میترا، شاپور دوم، اهورا مزدا. پایین: ژولیان امپراطور روم، طاق بستان. مأخذ: جوادی و آوزمانی، ۱۳۹۵، ۷۳.

تصویر ۱۵. تاج‌گیری اردشیر دوم از اهورا مزدا با حضور میترا، طاق بستان. مأخذ: جوادی و آوزمانی، ۱۳۹۵، ۱۶۴-۱۶۵.

از روستایی به روستای دیگر می‌روند تا باروری و حاصل‌خیزی زمین را در سال آینده تأمین کنند. در اروپا نیز مراسم چون غلطاندن چرخ‌های مشتعل به مناسبت انقلاب شمسی و مراسم مشابه دیگر همچون بازسازی جادویی قوای خورشیدی وجود دارد. مکزیکیان با قربانی کردن اسرا برای خورشید پایندگی را تأمین می‌کردند چون می‌پنداشتند که خودشان ضامن تجدید و نوشدن انرژی پایان‌یافته اختر روز خواهند شد. این قهرمانان خورشیدی را نزد شبانان آفریقایی، اقوام ترک، مغول و یهود شمشون (samson) و در میان ملل هند و اروپایی مشاهده می‌کنیم (همان، ۱۵۳)؛ (تصویر ۱۶).

خورشیدپرستی (مهرپرستی) آریایی-ایرانی از زمان اشکانی و ساسانی طی ارتباطات با امپراطوری روم به آن سرزمین رفت و تاکنون تأثیرات آن بر مسیحیت آشکار است. مهر-میترا پس از مهاجرت آریاییان به ایران به عنوان مظهر نور و فروغ خورشید و بزرگ ایزد آریایی در امپراطوری بزرگ پارت و ساسانی حضور قدسی و بارزی داشت. نقش این خدا چنان مهم بود که حتی پس از ظهور زرتشت پیامبر و دین یکتاپرستی و نیایش اهورامزدا، همچنان میترا و آناهیتا الهه باروری و آب‌های پاک به عنوان یاران اهورامزدا حضور داشتند (تصویر ۱۴ و ۱۵).

آیین میترا یک بار در کیش زرتشت و سپس در آیین‌های اسلامی دگردیسی کرد و تاکنون به گونه‌های مختلف در سراسر ایران آثار آن را شاهد هستیم. ار آنجا که مهر دارای تمام صفات خیر و مظهر برکات و فراوانی‌ها برای انسان، نبات و حیوان است حضوری سودمند و شایسته داشته است. دین زرتشت و اسلام نیز بر جنبه‌های مثبت آن صحنه گذاشته و آنچه با آیین‌های زرتشتی و اسلامی مغایرت نداشته و بلکه همپوشانی داشته است حفظ شده و تاکنون شاهد بسیاری از مناسک و آیین‌های اسلامی هستیم که پیشینه آن به دوران کیش مهر بازمی‌گردد (جوادی و نیگوی، ۱۳۹۶).

میترا در هند همراه و در کنار سوریا، وارونا و سایر ایزدان مطرح بود و گاه جلوه‌ای از وجود بودا (بودا-میترا) در معابد میترا تاکنون نیز در جنوب هند برجاست.

میترا و سوریا خدایان خورشید آریایی-ودایی در کنار سایر ایزدان حضور داشتند. در مهاجرت آریاییان به هند، میترا با خدایان دیگر آیین هندو همزیستی دارد. سوریا از خدایان دست دوم ودایی است که چشم آسمان یا چشم وارونا و میترا نیز خوانده می‌شود. خورشید از چشم پروشا (هیولای کیهانی) زاده شده است و در باور هندویی خورشید هم فرزندش را به دنیا می‌آورد و هم او را می‌بلعد. انسان و خورشید بشر را به جهان می‌آورند و از این رو خورشید با مرگ همانندی یافته است (الیاده، ۱۳۷۲، ۱۴۸-۱۵۰). در مذهب بودا، از همان آغاز بودا شاه جهان با خورشید همانند شد.

در چارچوب بودیسم چنانکه در تمام مذاهب، اسرار هندی خورشید همیشه نقش برتر ندارند. اندام‌شناسی عرفانی در هند خاصه «یوگا» و «تانترا» به خورشید قلمرو اندام‌شناختی و کیهانی مشخص که ضد قلمرو ماه است منسوب است. و موضوع مشترک همه فنون عرفانی هند کسب برتری یکی از این دو مرکز جهانی اندام‌شناختی نیست بلکه بر عکس این وحدت بین آنهاست (همان، ۱۵۱).

در ژاپن آیین «زایر» شامل پرستش جهان زیرین و زمین است. هر سال دسته‌های جوان سالان با چهره‌های رنگ‌آمیزی شده که شیاطین خورشید نامیده می‌شوند به دیدار کسان می‌شتابند یعنی

نتیجه‌گیری

خورشید از میان عناصر آسمانی و زمینی برای حیات بشر بسیار سودمند و در تمامی باورها و ادیان کهن اسطوره‌ای مهم و تأثیرگذار بوده است. ایزدان خورشید در شرق و غرب عالم از کهن‌ترین دوران تاکنون جایگاه ویژه‌ای داشته و آیین و مناسک مربوط به پرستش این خدای بزرگ از گذشته تا زمان حال به اشکال مختلف در جوامع بدوی و مدرن امروزی برگزار می‌شود. خورشید نماد نور الهی، در شعر و ادبیات، هنر و فرهنگ مردمان جهان همواره حضور داشته و مردم برای حفظ این نیروی حیاتی، نذر و قربانی‌های فراوان را به پیشگاه ایزد هدیه می‌کرده‌اند. نیایش خورشید که با طلوع و غروب این ستاره و درخشش آن در ظهر، میانه روز و غروب همراه است؛ در میان مسلمانان، بودائیان، هندوان و دیگر گرایش‌های مذهبی دیده می‌شود.

مهر بزرگ‌ایزد آریایی به جهت داشتن جمیع صفات خیر و مثبت، که خدای عهد و پیمان، یار و یاور جنگجویان و مظهر نور و فروغ خورشید بوده بر سایر خدایان و اسطوره‌های خورشیدی چنان پیشی گرفت که در گذر زمان باور و آیین‌های شرق و غرب عالم را تحت تأثیر قرار داد و تاکنون با حضوری ویژه در اذهان و آداب مردم جهان برجا و استوار است.

پی‌نوشت

۱. پولینزی: اقوام آسیایی که به جزایر اقیانوس آرام مهاجرت کردند. از سال ۱۸۸۹ مجموعه پولینزی به تصرف فرانسه درآمد. اطراف مثلث جزایر پولینزی هاوایی، نیوزیلند و جزایر ایستر واقع شده است.
۲. شمن باوری از سنت‌های برخی اقوام بدوی در سراسر جهان است. جادوی پزشکی که شمن‌ها یعنی بزرگان یا روحانیان بر این باورند که با روح خود به جهان‌های دیگر سفر کرده و با دیگر ارواح تماس می‌گیرند و پیوند میان جهان مادی و روحانی را برقرار می‌سازند. همچنین توان پیشگویی آینده و تشخیص بیماری و درد و رنج از طریق تماس با ارواح است.

فهرست منابع

- الیاده، میرچا. (۱۳۷۲). رساله در تاریخ ادیان (ترجمه جلال ستاری). تهران: انتشارات سروش.
- جوادی، شهره و اورزمانی، فریدون. (۱۳۹۵). بازآفرینی رنگین سنگ‌نگاره‌های ساسانی «تاق بستان». تهران: انتشارات پژوهشکده نظر.
- جوادی، شهره و نیکویی، علی. (۱۳۹۶). استوره‌آنهایتا در ایران و ارمنستان باستان. هنر و تمدن شرق، ۵(۱۷)، ۵۱-۶۰.
- جوادی، شهره. (۱۳۹۷). اماکن مقدس با پیشینه نیایشگاه «مهر». هنر و تمدن شرق، ۶(۱۹)، ۱۰-۱۵.
- شوالیه، ژان و گریبان، آلن. (۱۳۸۸). فرهنگ نمادها (ترجمه سودابه فضایی). تهران: انتشارات جیحون.
- گروه نویسندگان. (۱۳۹۹). اسطوره‌شناسی: مروری بر جهان

• Marie, R. & Hagen, R. (1999). *Legypte*. Koln: Taschen.

اساطیری، زیر نظر شهره جوادی و پدیده عادلوند. تهران: مهکامه.
 • هارت، جرج. (۱۳۷۴). *اسطوره‌های مصری* (ترجمه عباس مخبر).
 تهران: نشر مرکز.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

جوادی، شهره. (۱۳۹۹). ایزدان خورشید در باور مردم جهان. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۸ (۳۰)، ۵-۱۴.

DOI: 10.22034/jaco.2020.211484.1130

URL: http://www.jaco-sj.com/article_105123.html

